

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה כו: כוס של ברכה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה נו: כוס של ברכה

*

רקע

סוגייתנו עוסקת בגדרי כוס של ברכת המזון והיא מגדירה את דיניה. יש לבדוק אם הדינים האמורים בסוגיה זו נאמרו בכל כוס של ברכה או שהם תקפים לכוס של ברכת המזון בלבד.

מקורות

- א. גמ' נא.-נא: "תנו רבנן אספרגוס יפה ללב... והלכתא בכלהו יושב ומברך"
- ב. תוס' ד"ה אין לנו, שטיפה מבחוץ, אין מסיחין, והלכתא, מודים (בדף נ:)
 רי"ף לז:-לח. "אמר ר' זירא אמר ר' אבהו ואמרי לה במתניתא... יושב במקומו ויברך"
 תלמידי רבינו יונה לז: באלפס ד"ה חי, על כן
 רא"ש סי' לה-לו
- ג. רמב"ם הל' ברכות פ"ז הט"ו, הל' שבת פכ"ט ה"ז
- ד. שו"ע סי' קפג, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה: טעון הדחה ושטיפה, חי ומלא, עיטור ועיטוף, נוטלו בשתי ידיו ונותנו בימין, ומגביהו מן הקרקע טפה, ונותן עיניו בו. ויש אומרים: אף משגרו במתנה לאנשי ביתו. אמר ר' יוחנן: אנו אין לנו אלא ארבעה בלבד: הדחה, שטיפה, חי ומלא. [גמ' נא.]

הברייתא אומרת שעשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה, אך רבי יוחנן אומר שאנו נוהגים בארבעה מהם בלבד. דבריו של רבי יוחנן קשים משתי סיבות: א. מדוע הוא דוחה את הדין המפורש בברייתא. ב. הוא סותר עצמו, שהרי הוא מביא את שאלת הראשונים אם יד שמאל יכולה לסייע לימין, מוכח שיש דין חמישי הנוהג בכוס של ברכה והוא נתינת הכוס ביד ימין. רוב הראשונים אינם מתמודדים עם הקושי הראשון אך מתמודדים עם השני, ומיישבים סתירה זו בשלוש דרכים:

- א. הרא"ש [סי' לה] מפרש שר' יוחנן לא בא למעט את כל ששת הדברים האחרים אלא בא למעט עיטור ועיטוף בלבד [ועיין מעדני יום טוב אות צ].
- ב. התוס' [ד"ה אין] מפרשים שמעיקר הדין חייבים רק בארבעה דברים, אך המנהג היה לאחוז את הכוס ביד ימין, והאמוראים החמירו על עצמם גם בשאר הדברים. מכיוון שהאמוראים החמירו בכל עשרת הדברים, גם אנו צריכים להזהר כמותם [עיין תלמידי רבינו יונה (לח. ד"ה השתא) שהסברם דומה להסבר התוס'].

ג. הטור [סי' קפג] מפרש בשם הגאונים שרבי יוחנן סובר שאנו נוהגים בארבעה דברים בלבד, אך אנו לא פוסקים כר' יוחנן, אלא כרב פפא ורב אשי, וכל עשרת הדברים הם חובה גמורה. כנראה שלדעתם רבי יוחנן הביא את שאלת הראשונים למרות שאינו סובר כמותם.

מפסקי הרמב"ם משמע שהוא הבין את סוגיית הגמ' בדרך אחרת, ועל פיה סוגיית הגמ' מתיישבת כמין חומר. בהלכות ברכות הרמב"ם [פ"ז הט"ו] פוסק: "אף על פי שאין ברכת המזון צריכה יין, אם בירך על היין כמנהג שאמרנו, צריך שידיח כוס של ברכה מבפנים ולשטוף אותו מבחוץ, וימלאנו יין חי, וכיון שהגיע לברכת הארץ נותן לתוכו מעט מים כדי שיהא ערב לשתייה". הרמב"ם פוסק כר' יוחנן שכוס של ברכת המזון טעונה ארבעה דברים בלבד, ולכן הוא משמיט את שאר הדברים המוזכרים בברייתא. לגבי מצות קידוש פוסק הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"ז]: "כיצד הוא עושה? לוקח כוס שהוא מחזיק רביעית או יתר, ומדיחו מבפנים ושוטפו מבחוץ, וממלאהו יין, ואוחזו בימינו, ומגביהו מן הקרקע טפח או יתר, ולא יסייע בשמאל". הרמב"ם סובר שכוס של קידוש טעונה הדחה, שטיפה ומלא, כמו בכוס של ברכת המזון, ואינה טעונה יין חי, אבל הוא מוסיף שבקידוש צריך לאחוז אותה בימין, ולהגביהה טפח מהקרקע, למרות שבכוס של ברכת המזון לא צריך לעשות זאת. הרמב"ם מפרש שאין סתירה בדברי רבי יוחנן, מפני שדבריו ששמאל אינה מסייעת לימין, אינם מתייחסים לכוס של ברכת המזון אלא לכוס של קידוש.

נראה להסביר שהרמב"ם מפרש שהברייתא סוברת שברכת המזון טעונה כוס, ולכן "עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה", אך רבי יוחנן פוסק שברכת המזון אינה טעונה כוס, וחכמים הנהיגו לברך על הכוס כמנהג של דרך ארץ ושבת הברכה בלבד [לפיכך הרמב"ם מביא את הלכה זו בפרק ז, בפרק של "מנהגות דרך ארץ שנהגו חכמים בסעודה"]. קידוש חייב בכוס, ולכן הוא חייב באחיזת ימין ובהגבהה מהקרקע¹.

הסבר זה אינו מספיק, שהרי הרמב"ם היה צריך לומר שכוס של קידוש חייבת בעשרה דברים, ואילו הוא מונה חמישה דברים בלבד [הדחה, שטיפה, מלא, אוחזו בימין ומגביהו טפח]. לפיכך נראה שהרמב"ם מפרש שעשרת הדברים שנאמרו בכוס של ברכה אינם מעניין אחד, והם מתחלקים לשלשה דינים שונים: א. דיני הכוס. ב. דיני ברכה על הכוס. ג. דינים לכבוד היין שנשתבחה בו ארץ ישראל. כל כוס שמברכים עליה חייבת בשלושה דברים: הדחה, שטיפה ומלא. כדי שהברכה תוגדר כברכה על הכוס יש שני דברים נוספים: אחיזה בימין

¹ הבנה זו מסבירה את דינו של המגן אברהם [סי' רצט סק"ז] שעל פי הפוסקים שאין חיוב לברך ברכת המזון על הכוס, אסור לשתות כוס של ברכה לאחר השקיעה במוצאי שבת. לכאורה דינו תמוה, אם הכוס אינה חלק מהסעודה מדוע מותר לשתותה אף אם ברכת המזון טעונה כוס, ואם הכוס היא חלק מהסעודה מדוע אסור לשתותה אם אין חיוב לברך ברכת המזון על הכוס, והרי בכל מקרה היא כוס של ברכה? לפי ההבנה שלדין הכוס אינה כוס של ברכה אלא כוס של דרך ארץ ושבת הברכה בלבד, דברי המגן אברהם ברורים. כוס של ברכה היא חלק מהסעודה, ואילו כוס של דרך ארץ אינה חלק מהסעודה.

והגבהה טפח מהקרקע. ברכת המזון היא שבחה של ארץ ישראל, ולכן הכוס שלה חייבת בחמישה דברים נוספים: חי, עיטור, עיטוף, לקיחתו בשתי ידיים ונתינת עיניים בו². לפי הברייתא, שברכת המזון טעונה כוס, בברכת המזון חייבים בכל שלושת הדינים הללו, ולכן "עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה". ר' יוחנן סובר, שברכת המזון אינה טעונה כוס, ולכן אין לברכת המזון דין "ברכה על הכוס", ואין בה את הדברים הכלולים בדין השני [אחיזה בימין והגבהה טפח]. הדין השלישי אמור להיות נוהג אף אם ברכת המזון אינה טעונה כוס, אך חכמים ביטלו אותו והנהיגו את דין יין חי בלבד, מפני שהוא הדין הבסיסי המדגיש את שבח הארץ. לגבי קידוש והבדלה אין הבדל בין הברייתא לבין רבי יוחנן, ושניהם מודים שהם חייבים בדין הראשון [הדחה, שטיפה ומלא] ובדין השני [אחיזה בימין והגבהה טפח] בלבד.

סיכום

הברייתא מונה עשרה דברים הנוהגים בכוס של ברכה, ורבי יוחנן סובר שיש ארבעה דברים בלבד. רוב הראשונים פוסקים שאנו מקפידים על דינים נוספים מעבר לארבעה שמנה רבי יוחנן, או מפני שדינו של ר' יוחנן לא נפסק להלכה, או מפני שדינו של רבי יוחנן לחיוב בלבד, אך הוא מודה שיש מצוה בכל עשרת הדברים, או מפני שרבי יוחנן בא למעט עיטור ועיטוף בלבד. הרמב"ם פוסק כרבי יוחנן שכוס של ברכת המזון טעונה ארבעה דברים בלבד, מפני שההלכה היא שברכת המזון אינה טעונה כוס. קידוש טעון כוס ולכן לדעת הרמב"ם הוא טעון אחיזה בימין והגבהה טפח מהקרקע.

הלכה

השו"ע [סי' קפג סע' א-ד] פוסק כרא"ש שיש להקפיד בכוס של ברכת המזון על כל הדברים המנויים בברייתא חוץ מעיטור ועיטוף.

² הקושי בהסבר זה הוא מקורו של הרמב"ם לסיווג הדינים בצורה זו.